

TIJORAT BANKLARI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

Axtamova Mohlarbonu Ulug'bek qizi
Toshkent Moliya instituti magistranti

2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida tijorat banklarining kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tatbiq etish mamlakat bank tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari-dan biri sifatida belgilangan. Bu esa, tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolarni aniqlash va ularni hal qilishning ilmiy asoslangan yo'llarini ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda Xalqaro valyuta fondi tomonidan jami 39 ta asosiy va tavsiyaviy tUSDagi Moliyaviy barqarorlik (Financial Soundness Indicators - FSI) ko'rsatkichlari chop etilgan bo'lib, ularning 12 tasi asosiy (asosan banklar uchun), 27 tasi tavsiyaviy (asosan boshqa moliyaviy tashkilotlar uchun) tUSDagi indikatorlar hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ham tijorat banklarimiz moliyaviy barqarorligi bo'yicha Xalqaro valyuta fondi tomonidan tavsiya etilgan 12 ta asosiy ko'rsatkichlariga oid ma'lumotlarni e'lon qilib bormoqda. Ayni vaqtda, respublikamiz tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolarning (tijorat banklarida aktivlarning rentabellik darajasini past ekanligi, davlat tijorat banklarida kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarini ushbu ko'rsatkichning me'yoriy darajasidan yuqori ekanligi va boshqalar) mavjudligini e'tirof etish joiz

Moliyaviy barqarorlik – bu moliyaviy tizimning, ya'ni moliya muassasalari, bozorlar va bozor infratuzilmalarining ehtimoliy shoklar va nomutanosibliklarga bardosh bera olishi, shu bilan birga moliyaviy vositachilik funktsiyalarini bajara olmaslik ehtimolini pasaytirish qobiliyatidir. Moliyaviy barqarorlik maqsadi alohida moliya muassasasi emas, balki butun moliya tizimi barqarorligini ta'minlashdan iborat. Moliyaviy barqarorlik iqtisodiyotning barqaror rivojlanish asosi hisoblanadi.

Moliyaviy tizim, qachonki banklar, boshqa kredit tashkilotlari va moliya bozorlari uy xo'jaliklari va tadbirkorlik sub'ektlariga bir maromda ishlayotgan tizimning keskin sustlashishiga yo'l qo'ymasa, iqtisodiyotdagi ishtiroki va uning o'sishi uchun zarur moliyaviy investitsiyalar taqdim eta olsagina barqaror hisoblanadi. Aks holda nobarqaror tizimda iqtisodiy shoklar real iqtisodiyotga noxush ta'sir ko'rsatishi, kreditlashni izdan chiqarishi va kutilganidan ziyod xatarga olib kelishi, bandlikning qisqarishi va iqtisodiy faollikni susaytirishi mumkin.

Moliyaviy nobarqarorlik sharoitida moliya tizimi iqtisodiyot uchun zarur moliyaviy xizmatlarni taqdim eta olmaydi. Masalan, yirik moliya tashkilotidagi

qiyinchiliklar moliyaviy nobarqarorlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, bitta muassasadagi muammolar banklararo operatsiyalar tufayli tizimning bir-biriga o'zaro qattiq bog'langan boshqa tashkilotlariga ham tarqalishi mumkin. Muassasalarning umumiy faoliyati butun moliya tizimi uchun xavfni, ya'ni tizimli xavfni yuzaga keltirishi, ishonchli bo'lib tuyulgan alohida tashkilotni ham moliyaviy nobarqarorlikka olib kelishi mumkin.

Moliyaviy barqarorlik va uni tahlil qilish markaziy banklar hamda moliya tizimini tartibga soluvchi organlarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bank sektori O'zbekiston moliya tizimining eng muhim bo'g'ini bo'lganligi sababli, uning barqarorligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Markaziy banking asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Markaziy bank bank tizimidagi o'zgarishlarni kuzatib boradi va baholaydi, shuningdek, tizimli xavflar to'planishini kamaytirish va bank tizimining barqarorligini ta'minlash choralari ko'rib boradi. Markaziy bank yiliga ikki marta Moliyaviy barqarorlik sharhini chop etadi, unda bank tizimining barqarorligi, makromoliyaviy zaiflik va xatarlar tahlil qilinadi va baholanadi. Ushbu sharhni chop etishdan ko'zlagan asosiy maqsad – jamoatchilik xabardorligini hamda bu sohada Markaziy bankning shaffofligi va hisobdorligini oshirishdan iborat.

Rivojlanayotgan mamlakatlar bank amaliyotida ham tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash sohasida banklardagi risk-menejment tizimini rivojlantirish, banklarning kapitallashish darajasini oshirish va likvidligini ta'minlash, tijorat banklari va aktivlarining rentabellik darajalarini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tijorat banklari foizli daromadlarining umumiy hajmida kreditlardan olingan foizli daromadlar salmog'ining yuqori va barqaror bo'lishi ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ekspertlari tomonidan taklif etilgan sof foizli spread koeffitsiyentini me'yoriy darajasini ta'minlash respublikamiz banklarining kreditlardan olingan foizli daromadlarning barqarorligini baholashda foydalanish, fikrimizcha, muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy ko'rsatkichlar, foizda Indicator (in %)	01.01.17	01.01.18	01.01.19	01.01.20	01.01.21
Regulyativ kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati-Regulatory capital to risk-weighted assets	18.79%	19.38%	18.90%	18.58%	19.19%
I darajali kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati-Regulatory Tier 1 capital to risk-weighted	16.28%	16.93%	16.62%	16.54%	17.15%
Zaxiralar chegirilgan holda harakatsiz kreditlar/jami kapital-Nonperforming loans net of provisions to capital	14.68%	11.89%	9.06%	6.78%	-
Harakatsiz kreditlar/jami kreditlar miqdori-Nonperforming loans to total gross loans	1.71%	1.50%	1.24%	1.05%	-
Aktivlar rentabelligi-Return on assets	0.37%	0.37%	0.32%	0.26%	0,22%
Kapital rentabelligi-Return on equity	6.57%	6.32%	5.08%	4.13%	3,81%
Foizli marja/yalpi daromad-Interest margin to gross income	71.21%	69.55%	72.32%	69.47%	67,34%
Foizsiz harajatlari/yalpi daromad-Noninterest expenses to gross income	69.26%	71.91%	73.09%	75.99%	72,26%
Likvid aktivlar/jami aktivlar-Liquid assets to total assets	44.84%	45.93%	12.69%	19.72%	25,63%
Likvid aktivlar/qisqa muddatli majburiyatlar-Liquid assets to short-term liabilities	146.62%	51.25%	151.70%	161.25%	169,64%
Jami kapital/jami aktivlar-Capital to assets ratio	5.98%	6.33%	6.47%	6.31%	5,93%

I-rasm.Germaniya bank tizimining moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari.

Germaniya bank tizimining moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini mamlakatimiz bank tizimining ushbu ko'rsatkichlariga nisbatan qiyosiy tahlil qiladigan bo'lsak, regulyativ kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati, I darajali kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati, harakatsiz kreditlarni jami kreditlar miqdoriga nisbati va likvid aktivlarni jami aktivlarga nisbati ko'rsatkichlari darajasi deyarli bir xil tashkil etgan. Zaxiralar chegirilgan holda harakatsiz kreditlarni jami kapitalga nisbati yuqori, aktivlar rentabelligi past, kapital rentabelligi past, foizsiz harajatlarni yalpi daromadga nisbati baland, jami kapitalni jami aktivlarga nisbati past ekanligi banklarning moliyaviy barqarorligi ta'minlash jihatdan salbiy holat hisoblanadi. Foizli marjani yalpi daromadga nisbati baland, likvid aktivlarni qisqa muddatli majburiyatlarga nisbati baland ekanligi banklarning moliyaviy barqarorligi ta'minlash jihatdan ijobiy holat hisoblanadi

Taraqqiy etgan mam-lakatlarning tijorat banklarida sof foizli daromadlarning barqaror darajasini ta'minlanganligi moliya-viy barqarorlik darajasini ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Regulyativ kapitalning passivlar hajmidagi salmog'ining barqaror darajasini ta'minlash trans-milliy banklarning moliyaviy barqarorligini ta'min-lashda muhim o'rin tutadi. Taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida tijo-rat banklari qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish orqali joriy likvidiligini ta'minlaydi va daromadlari miqdorini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Fikrimizcha, tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash borasidagi ilg'or xorij taj-ribasidan O'zbekiston bank amaliyotida foydalanish uchun quyidagi

tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir: 1. Rivojlanyotgan davlatlarda moliya bozorlari rivojlanmaganligi, Markaziy bankning monetar siyosatida noaniqliklarning mavjudligi, soliq siyosatini takomillashmaganligi va boshqa omillar xo'jalik sub'ektlarining moliyaviy holatiga nisbatan salbiy ta'sirni yuzaga keltiradi. Bu holatlar, pirovard natijada, xo'jalik sub'ektlarining pul oqimining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Buning natijasida tijorat banklaridagi talab qilib olinadigan depozitlar va jamg'arma depozitlari qoldiqlarining nobarqarorligi kuchayadi. Shu sababli, fikrimizcha, rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida talab qilib olinadigan depozitlar, yuridik shaxslarning jamg'arma depozitlarining qoldiqlariga nisbatan tijorat banklarining likvidli aktivlarini kamida 50 foiz miqdorida saqlab turishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 y il 12 maydagi PF-5992-sonli "O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi"gi farmoni//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.05.2020 y., 06/20/5992/0581-son.
2. Lavrushin O.I. Bankovskoye delo. – M.: KnoRus, 2008. – S. 251.
3. Semenova N.N., Ivanova I.A., Vasilkina A.A. Otsenka ustoychivosti razvitiya kommercheskogo banka na osnove metoda analiza iyerarxiy. *Finansi: teoriya i praktika/Finance: Theory and Practice*. 2021;25(4):121-135. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2021-25-4-121-135>
4. Mian A., Rao K., Sufi A. Household Balance Sheets, Consumption, and the Economic Slump//*Quarterly Journal of Economics*. – 2013. – 128(4). – pp. 1687 - 1726. .
5. Lando D., Skodeberg T. Analyzing Rating Transitions and Rating Drift with Continuous Observations // *Journal of Banking and Finance*. – 2002. – Vol. 26 (2–3). – pp. 423–444
6. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF PREPARING BOYS FOR FAMILY RELATIONSHIPS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *湖南大学学报 (自然科学版)*, 48(8).
8. Aripov, S. O. (2020). SOCIO-PSYCHOLOGICAL ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE FAMILY IN PREPARING CHILDREN. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 311-313).
9. Olimovich, A. S. (2023). The Role of Parents in the Formation of Young People and the Imagination of the Family. *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 2(4), 4-8.

10. Арипов, Ш. О. (2022). Ёшларни оилага тайёрлашда оилада эр ва хотиннинг айрим мажбурият ва бурчларини қонуний жиҳатдан тушунтириш. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 68-75.

11. Olimovich, A. S. (2023). DINIY VA DUNYOVIY BILIMLAR ASOSIDA AJRIM SABABLARINI YOSHLARNI OILAGA TAYORLASHDA YETKAZIB BERISH. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 3(26), 335-338.

12. Tychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2023, June). Language and computer in the development of communicative competence of school children. In *AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1)*. AIP Publishing.